

РЕЦЕНЗИЯ

**от проф. д.ф.н. Вера Тервел Маровска,
от Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“;
Катедра по български език**

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен '**доктор**'

в област на висше образование 2. Хуманитарни науки;
професионално направление 2.1. *Филология*
докторска програма *Съвременен български език (морфология)*

Автор: Милена Стоянова Видралска

Тема: *Пасивност, залог и причастия в съвременния български език*

Научен ръководител: доц. д-р Константин Иванов Куцаров (ПУ; ФФ; Катедра по български език)

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-1437 от 13. 04. 2017 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема *Пасивност, залог и причастия в съвременния български език* за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки; професионално направление 2.1. *Филология*; докторска програма *Съвременен български език (морфология)*.

Автор на дисертационния труд е *Милена Стоянова Видралска* – докторантка в редовна форма на обучение към Катедрата по български език с научен ръководител *доц. д-р Константин Иванов Куцаров* от ПУ; ФФ; Катедра по български език.

Представеният от *Милена Стоянова Видралска* комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- нотариално заверено копие от диплома за висше образование (ОКС ‘магистър’)

- заповед за зачисляване в редовна докторантура;
- заповед за отчисляване с право на защита;
- заповед за провеждане на изпит от индивидуалния план и съответен протокол за издържан изпит по специалността с успех Отличен 6;
- протоколи от катедрени съвети, свързани с докладване на готовност за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет;

Докторантът е приложил 6 броя публикации по темата на дисертацията.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Милена Стоянова Видралска е родена на 01.04.1988 г. и е завършила средното си образование (специалност „Счетоводна отчетност“) в Професионална гимназия „Проф.д-р Ас. Златаров“ в гр. Видин. През 2012 г. става бакалавър по българска филология, а в интервала 2011-2012 г. завършва и магистратура по Актуална българистика в ПУ „Паисий Хилендарски“. През март и април 2015 г. е учител по български език и литература в ЕГ „Иван Вазов“ в Пловдив. От октомври 2014 г. до сега е хоноруван преподавател по български език в ПУ и в Медицинския университет в Пловдив.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Разработената тема е свързана с дискуссионната и изключителното актуална за съвременния български език проблематика за квалификационните признаци, определящи граматичната структура като модел от аналитичен или синтетичен тип и свързаната с това решение дефиниция на морфологичните парадигми като редове словоформи с предимно синтетичен или предимно аналитичен характер.

4. Познаване на проблема

Дисертацията е образец за оптимално познаване на анализирания теоретичния материал, отразен в нея подробно и аналитично и чрез необходимата критическа интерпретация (което пък означава, че е налице концептуално определена позиция). Библиографията съдържа около 120 заглавия на научни трудове. Поместен е и списък на ексцерпираните източници (те са достатъчно много, около 50), което осигурява обективност на наблюденията и достоверност на направените изводи.

5. Методика на изследването

Избраната методика на работа е с дескриптивно-структуралистичен характер.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертацията е с обем от 206 страници (TNR 12) и съдържа 4 глави, увод, заключение, ексцерпирана литература и библиография. Композиционно отговаря на изискванията на дисертационния жанр и очакванията за иновативност на избраната и защитавана теоретична позиция.

Първа глава „Залогът и причастията в граматиките, посветени на старобългарския език“ е обобщаваща и по-встрани от основното изследователско внимание, концентрирано върху ситуацията около причастията и техните употреби в СБЕ. Още в уводната част става ясно, че възможността за една по-различна от традиционната интерпретация на причастията и категорията залог имат основание, на първо място, заради теоретичната рамка, в която се разполага изследването: „Затова е важно да се проследи промяната и утвърждаването на дефиницията за залога, същността на категорията, броят на съставлящите я елементи и лингвистичната ѝ реализация“ (с. 4). Уводът представя обекта и предмета на изследването; целта и задачите му, които са 7. Струва ми се, че така, равностойно изредени, те не разкриват йерархията си в изследването и това, при евентуално отпечатване на труда, би могло да се промени. Например задачите относно всички обзори – и за старобългарските, и за новобългарските граматични трудове имат една обща цел, която докторантката е формулирала в задачи 4 и първата част от 5, а именно: “4. Да се установи релевантна дефиниция за залога, която да определя коректно характера на категорията, и да се прегледат спорните казуси, за да се избистри максимално съдържанието на категорията залог“ и 5. Да се докаже релацията между залога и причастията...“ (с. 5). Последното от задача 5 би могло да отпадне въобще, защото се подразбира и не се нуждае от специално доказване. Но втората част на 5, и по-конкретно: „да се лансира тезата за залога като изцяло причастна категория“, е вече изключително важна и основна за дисертацията, така че тя трябва да остане, при това като нейна основна цел. Важна е и следващата задача на докторантката, формулирана под номер 6, за функционално-семантичното поле на залоговостта, тъй като тя би могла и да не е поставена пред изследването.¹ Така целта пред дисертацията би могла да стане по-ясна, макар и по-многословно обяснена, а задачите, чрез които се постигат целите, да са изложени без номерация. Формулираната в работата цел (с. 5) представя по-скоро някои от важните задачи пред изследова-

¹ Що се отнася до 7-мата, струва ми се, че назоваването „препоръки“ е неясно (препоръки за какво – би трябвало да се каже по-конкретно).

телката, чрез които тя постига целта си – да се докаже, че залогът е изцяло причастна категория.

Макар напълно да приемам възможността за исторически трансформации на езиковите факти и следващата от това необходимост да се прави разлика между статуса им от различни езиковоразвойни фази, аз все пак винаги съм смятала, че едва ли е възможно диахронната реконструкция да свидетелства за качествено различна промяна, такава, в която напълно да са изчезнали следите от старите семантико-функционални признаци на езиковия факт. Затова съм напълно съгласна с докторантката, че историческият преглед в 1. глава е безусловно нужен. Има смисъл дори от това, да е още по-подробен, тъй като именно той разкрива определен потенциал за квалифициране на причастната залогова семантика като активна и пасивна, а двата признака *активност* и *пасивност* като семантика от лексикален, адективнословообразователен тип. Глаголната лексема е изключително богата като съвкупност от разновидности микросемантика и вследствие от това – на семантичнорелативни възможности, които обясняват големия брой граматикализирани признаци на глаголите и големия им словообразователен потенциал. Именно следствие от това е осъзнатата още в древни времена логика за формиране на отглаголни думи, лексикализиращи активна или пасивна реализация на действието. Корелацията активни : неактивни (инертни) глаголи, засягаща характеристиката на глаголната семантика, има отношение към последвалите граматикализации – на времето, на перфекта, на залога. При последния – разновидностите са обогатени и с медиалната (или „средната“, „засебната“) възможност. Във всичките случаи обаче те отразяват древното човешко осъзнаване на живата и мъртвата природа, а антропологическият му прочит, в частност – и за одушевеното и неодушевеното. С това е свързано и латинското наименование на залога като *genus verbi*. Така че, макар да е посветена на езиковата ситуация в СБЕ, историческата част от дисертацията безусловно я обогатява и ѝ придава убедителност. Вследствие от нея може да се направи и изводът, че корелацията *актив* : *пасив* се съхранява като най-важното противопоставяне, около което се трансформира причастната система на езика.

Във втората глава на дисертацията „Залогът и причастието във възрожденските граматики, в следосвобожденските граматики и в специализирани славистични трудове“ е предложен обзор на множество граматични изследвания, в които се описват, а в по-новите – и коментират проблемите на залоговостта и причастието. Изложението следва естествената хронология на появата на цитираните трудове, макар и аналитично, вместено е в оптималния

обем, подходящ за обзорните части на дадено проучване, чийто основен предмет е конкретно езиково явление.²

Хронологическата организация обаче не дава достатъчно добра възможност за открояване на по-сполучливите в научно отношение описания, нито пък на онези, които са по-ценни и в унисон с тезата, която докторантката си е избрала да защитава. Затова аз бих ѝ препоръчала да обмисли по-друг ред на тази част от изложението си. Примерно интерпретациите на залога и диатезните отношения биха могли да се диференцират в три групи: 1. На защитаващите теоретично недоизяснена позиция, в която е налице смесване на начини на действие, лексикална семантика, лексикално-граматични свойства от рода на *преходност* : *непреходност*, граматическа семантика или признак и тяхната семантична и формална реализация (такива са предимно по-старите разработки, но и някои съвременни); 2. На приемащите повече от 2 залога – освен деятелен и страдателен, още възвратен, безличен и т.н., каквито са повечето съвременни интерпретации, и 3. Привържениците на два залога, чието становище би могло да бъде мотивирано с разсъжденията на Ст. Стоянов например, които са доста убедителни в този случай и към които в крайна сметка се причислява и становището на докторантката. Би могло да се помисли дали не е добре на последно място в обзора да се открои групата от автори, приемащи синтактична, а не морфологична квалификация на залога, което би имало обяснителен заряд и спрямо защитаваната от М. Видралска концепция. Поставено композиционно на последно място, това виждане ще изпълнява и ролята на обобщение от обзорната част на дисертацията. Този преглед, прегледът на „синтактичните становища“, е направен в третата глава на дисертацията „Функционално-семантична категория залоговост“, но в нея естествено попада след общотеоретичните бележки (с.68-70), което го откъсва от тематично свързания обзор от предната част. И макар да съдържа главно синтактични интерпретации за залога (и колебаещи се между морфологичната и синтактичната интерпретация), този обзор неясно защо завършва с разсъждения на А. В. Бондарко и Ив. Куцаров, след които следва обобщението: „Изводът, който може да направим с оглед на всички разгледани постановки, е, че безспорно категорията залог се позиционира в сферата на морфологията. Синтактичните средства за изразяване на залоговост попадат в периферията на функционално-семантичната категория“ (с. 74). То, разбира се, е основателно, доколкото докторантката открива морфологична категория залог само при причастията, и тя го декларира след около страница, но без него това обобщение остава композиционно недостатъчно мотивирано и като че ли налага традиционното морфологично двуграемно разбиране за залога.

² Докторантката би могла да прецизира подзаглавията на втората глава, в която фигурира само залогът, докато в общото наименование са упоменати и причастията.

Концептуално рецензираната докторантска теза отстоява схващането, че в рамките на ФСК *залоговост* ядро представлява морфологично изразената опозиция *пасивност : непасивност* в синтетичната форма на причастията. Цялата многоелементна и традиционно възприемана като морфологична парадигма на страдателния залог е оценена като система от синтактични конструкции, заради което е поставена в периферията на ФСК. Тази теза е добре защитена, привлечени са факти с аргументиращ характер и като докторантска теза бих я оценила като убедително защитена. Тя обаче поставя и някои въпроси и изцяло зависи от техния отговор. Например:

1. Имаме ли основание да квалифицираме като „морфологична категория на глагола“ корелация, характерна само за хибридни негови форми, каквито са причастията? Причастията са глаголно-именни форми, те са отглаголни прилагателни. Тогава залоговото противопоставяне глаголна или именна характеристика е (ако имаме основание да питаме това изобщо)? Реализацията му е тясно свързана с предикативността (ако приемем тълкуването на докторантката) и тогава би било трудно доказуемо свеждането му към прилагателните. (Тук се изкушавам да вметна, че коментирането на деепричастните форми по повод на причастната система на СБЕ е немотивирано: за разлика от причастията, които са отглаголни прилагателни, деепричастията са отглаголни наречия и като друга част на речта нямат отношение към проблематиката; а има и отглаголни съществителни образувани с *-не*). Т. е. глаголната лексема е словообразователно продуктивна, както и другите пълнозначни думи в езика. Причастията се образуват със суфиксите *-м*, *-н* или *-т* от глаголна основа – сегашна или минала, и тези морфеми имат освен граматическа, още и словообразователна функция. Същата функция обаче в структурата на причастията имат и тематичните гласни и ако причастията имат морфологична категория залог, те би следвало да имат и морфологична категория време. Темпоралната им конкретизация е общоизвестна, залоговата също и това според мен са по-скоро **лексикално-граматически характеристики от словообразователен тип**, а не морфологични категории от традиционен тип. Не знам дали съм права?! Не ми звучи обаче много убедително една такава характеристика на причастната семантика: „Залоговостта е изцяло причастна категория, в която имаме реализирано и граматически изразено отношение или липса на отношение между глаголният субект и действието“ (с. 84). Въвеждането на понятие като глаголен субект навежда мисълта към лексемата глагол и релации от типа на типичните за глаголната категория лице, а не към именните граматически признаци. Т. е. залоговото отношение е определено глаголно, или предикативно, а не

именно отношение. От лексикалносемантичната глаголна специфика *преходност* : *непреходност* зависи дали от глагола може да се образува адективен тип форма, в която глаголното лице е пасивен участник в действието (при переходните), или не (при непреходните глаголи). Т. е. дали действието е изобщо такова, към което глаголното лице би могло да бъде пасивно (глаголите за действие например не могат да се свързват с пасивен вършител).

2. Добре би било да се осъществи едно специално изследване на семантиката и функциите на „възстановяващото се“ сегашно страдателно причастие. Струва ми се, че има разлика между видоизменената в някаква степен семантика на адективираните причастия като *любим, видим, невидим, преносим, неописуем* (свързващи се с лексикално видоизменена семантика, съотв. = на „който е обичан; който се вижда или не се вижда“; „подвижен, пренасящ се, а не стационарен“; невъобразим, изключителен, нетипичен в положителен или отрицателен смисъл) и по-аналитичната семантика на нововъзстановяващите се употреби на отглаголни прилагателни на -м от типа *избираем* = „който може да бъде избран/избран“. Важно е също от какъв процент от несвършените глаголи тези причастноподобни -м-форми могат да се образуват. И всичко това би следвало да е осъществено и в съпоставка с миналите страдателни -н/т-причастия от несвършени глаголи, които Ел. Георгиева смята за сегашни (*обичан, разглеждан, изискван, препрочитан* и т.н.).
3. Добре би било да се обмисли и въпросът, ако има морфологична характеристика „пасивност“, дали не трябва да се корелира с деятелната на мин. св. деятелни причастия. Защото те имат обща глаголна основа и лексикално-граматична наставка –*л* или –*н/т*-, които именно експлицират съотв. *деятелност* : *страдателност*. Дали в случая деятелното причастие не е в ролята на маркиран член на опозицията?

Не поставям тези въпроси, очаквайки отговор от докторантката, а само като предложение за дообмисляне с цел да се постигне не само убедителност, но и неопровержимост на работата ѝ.

В третата глава подробно са изложени и периферийните езикови средства, изразяващи *пасивност*. На първо място, цялата залогова парадигма, традиционно приемана за морфологична от привържениците на теоретичната концепция на пловдивската колегия; също констатациите със спомагателни *се* и *си*, включително и с преглед на теоретичните разработки, посветени на възвратността и разнообразните функции на *се* и *си*. А ексцерпираният материал, доказващ докторантската теза, е съсредоточен в следващата, третата част на третата глава и М. Видралска би могла да дообмисли това композиционно решение. На много места от

останалата част на изложението има нужда от доказателствен материал от съвременна реч особено ако не се разчита на предварителната осведоменост и компетентност на читателската аудитория.

Струва ми се, че от прецизиране се нуждае четвъртият подраздел на третата глава, където се анализират лексикалните модификатори за *активност* и *пасивност*. Ако това са граматикализирани признаци, такива те са пределно абстрактни и не могат да се осмислят като „правя или не правя нещо“, такова тълкуване е прекалено конкретно и неподходящо за дескрипция на граматически признак. Напр. глаголът **страдам** в изречението „Хораций не беше „смазан“, а **страдаше** силно, както **страда**, да речем, едно породисто куче... (Андр. Гуляшки) или **мъча се** (Аз **ще се мъча** да стана достойна твоя сестра! (К. Христов)(с.120) и там изнесените др. примери едва ли са лексикални модификатори за *пасивност*.

Неубедително ми изглежда квалифицирането и на предлозите **чрез** и **посредством** като залогови модификатори за *активност*: ... двамата бяха поддържали връзка **посредством** съобщения ...; Власт, която се постига не **посредством** лични качества ... а **посредством** (чрез) парите ... (с. 140). Или пък **върху** (залогов модификатор за *пасивност*): **Върху** запушения от непрогледни мъгли хоризонт се бе появила малка светлинка; Курягин се разположи удобно **върху** коженото канапе ... (с.141; срещу и др. на следв. стр.).

Тук излиза, първо, теоретичният проблем за това, трябва ли да има микрополе на немаркирания член на морфологичното противопоставяне, или само на маркирания? И второ – упоменатите предлози според мен нямат изобщо отношение към *пасивността* или *активността*, които са признаци, тясно свързани с глаголната или отглаголната лексема, независимо дали във функцията ѝ на сказуемо или определение.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Като цяло, оценката ми за рецензирания дисертационен труд е определено положителна, тъй като той отговаря на двете главни изисквания за сериозно научно изследване:

- 1. Да разполага с иновативна концепция, недоказвана до този момент, и
- 2. Да предлага научно практическа възможност за преустройство на преподаването на българския език като чужд, в което се състоят практико-приложните му приноси.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Шестте статии, които докторантката Милена Видралска прилага към комплекта от документи по процедурата на защитата си, са свързани тематично с изследването и отговарят

на изискванията за стойностни научни съчинения, макар и на млад учен. Публикувани са в специалните сборници от ежегодната научна конференция на ПУ за студенти и докторанти, в научните трудове на ПУ, в сп. „Българска реч“ – издание на ФСл.Ф на СУ, и в сборника от юбилейната международна конференция по случай 20-годишнината от създаването на специалност Славянска филология в Благоевградския университет.

10. Авторефератът е направен според изискванията за жанра: отговаря на съдържанието на дисертацията и излага основните моменти от нея, вкл. и приносите в резултат от реализираното изследване.

11. Критични забележки и препоръки към проведеното изследване са изложени в направения дотук анализ.

12. Лични впечатления:

Познавам Милена Видралска като един от най-отговорните и работливи наши студенти, справящ се отлично с всички поставяни ѝ досега задачи – и творчески, и организационни. Можем само да си пожелаем да разполагаме с повече млади колеги като нея.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати:

Препоръчвам ѝ да огледа и прецизира осъщественото изследване, преди да го подготви за отпечатване.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд *съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати **напълно** съответстват на специфичните изисквания на Филологическия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че докторантката притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по специалността си и демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята *положителна оценка* за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и *предлагам на почитаемото научно жури да присъди обра-*

зователната и научна степен ‘доктор’ на Милена Стоянова Видралска в област на висше образование: 2. Хуманитарни науки; професионално направление 2.1. Филология; докторска програма Съвременен български език (морфология).

07.06. 2017 г.

Рецензент:

(проф. д.ф.н. Вера Маровска)